

Союза. – М. : Изд-во политич. лит-ры, 1966. – Т. 2. – 775 с.

5. Тютюкин С.В. Марксисты и русская революция / С.В. Тютюкин, В.В. Шелохаев. – М. : РОССПЭН, 1996. – 240 с.

6. Второй съезд РСДРП. Июль–август 1903 года. Протоколы. – М. : Госполитиздат, 1959. – 850 с.

7. Плеханов Г.В. Еще о нашем положении // Плеханов Г.В. Сочинения. Т. XV. – М. ; Л. : Госуд. изд-во, 1926. – С. 3–15.

С.В. Корновенко

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 – 1921 РР.: СЕЛЯНСЬКИЙ ФАКТОР

Статтю присвячено вивченню Української революції 1917 – 1921 рр. На основі широкого кола джерел обґрунтовано, що Українська революція 1917 – 1921 рр. мала виразний селянський характер. Активним суб'єктом Української революції 1917 – 1921 рр. було селянство. Водночас це не суперечить тому, що Українська революція – національно-демократична.

Ключові слова: Українська революція, селянство, селянські республіки.

The question of the nature of the 1917–1921 Ukrainian revolution is examined in the article. The author has substantiated on the basis of the wide range of sources that the Ukrainian Revolution of 1917–1921 had peasant nature. Accordingly, peasantry was an active participant in the Ukrainian revolution of 1917–1921. However, it does not contradict the fact that the Ukrainian Revolution of 1917–1921 was national-democratic.

Key words: the Ukrainian revolution, the peasants, the peasant republics.

В історії кожного народу є рубіжні дати, події, явища та епохи. Для українського народу своєрідним «Рубіконом» на початку ХХ століття стала Українська революція 1917 – 1921 рр. З огляду на глобальність та кардинальність змін, яких зазнав тогочасний український соціум під час революційних потрясінь початку ХХ століття, феноменальність самої революції як історичного та соціокультурного явища, ці події перебували та перебувають у фокусі постійної уваги суспільства загалом, науковців зокрема. Вони були і залишаються предметом постійного обговорення, дискусій, вивчення. За підрахунками В.Верстюка, у 1990-ті роки в Україні з цієї тематики було захищено приблизно 150 докторських і кандидатських дисертацій, не рахуючи монографій, наукових статей, навчально-методичної та довідково-енциклопедичної літератури [1, 5]. За даними, що наводить А. Панчук, протягом 1990 – 2000 рр. в Україні опубліковано понад 3000 наукових, науково-популярних видань, монографій, статей, посібників, що стосуються історії Української революції [2, 2]. Такий підвищений інтерес до зазначеної проблематики однозначно засвідчує її актуальність.

Водночас, попри справді «революційний бум», що мав і має місце у сучасній українській та російській історіографії, на нашу думку, не всі аспекти такого багатомірного явища, як Українська революція 1917 – 1921 рр., висвітлено повно та рівномірно. Така ситуація, з одного боку, є цілком природною з урахуванням значного інформаційного потенціалу глибинного соціокультурного зсуву, яким стали революційні події, а з іншого – актуалізує необхідність подальших наукових пошуків. Зокрема, незважаючи на численну новітню історіографічну спадщину,

представлену напрацьованими сучасних українських [3] та російських учених [4], значну кількість наукових форумів, що проводяться українськими та російськими академічними установами, вищими навчальними закладами, актуальним залишається концептуальне осмислення Української революції 1917 – 1921 рр.

Беручи до уваги зазначене вище, вважаємо за доцільне долучитися до обговорення такого багатомірного соціокультурного та історичного явища, як Українська революція 1917 – 1921 рр., запропонувати, не претендуючи на істинність в останній інстанції, авторське бачення окремих аспектів цього історичного феномену. Дотримуючись традицій, перед викладом основного матеріалу визначимось із засадничими положеннями, щоб уникнути непорозумінь. Автор поділяє думки тих істориків, які обґрунтованим вважають живиння терміна «Українська революція»; по-друге, автор одностайний з тими істориками, які Українську революцію вважають одним із найбільш важливих, складних і драматичних періодів в історії українського народу в ХХ ст.; по-третє, Українську революцію є достатньо підстав датовувати 1917 – 1921 рр.; по-четверте, Українська революція була породженням Лютневої революції в Росії. Водночас, зумовлена розпадом російського імперського організму, розвиваючись, Українська революція 1917 – 1921 рр. набула виразних самодостатніх форм, перетворившись на окреме самодостатнє явище. Стосовно Жовтневої революції, то вони (Українська та Жовтнева) розвивалися паралельно і самостійно, хоч і мали потужні взаємовпливи [5, 5 – 10].

Стосовно порушеної у статті теми, на нашу думку, видається слушним та обґрунтованим розуміння Української революції 1917 – 1921 рр. як багатомірного, цілісного історичного та соціокультурного явища. Однак вважаємо, що серед усіх її компонентів найвиразнішим був селянський. Відповідно, активним суб'єктом Української революції 1917 – 1921 рр. було селянство. Це дає нам підстави говорити про селянський характер Української революції. Водночас це не суперечить тому, що Українська революція – національно-демократична.

По-перше, селянство чисельно домінувало у структурі українського соціуму. Загальновідомо, що до революції 5% населення імперії Романових становили робітники, а 82% – селяни. В тогочасній лише Наддніпрянській Україні з 30 млн всього населення 25 млн – селяни. По-друге, Лютневі події 1917 р. мали локальний характер, оскільки відбувалися у великих містах – промислових центрах. Справжня, селянська революція розпочалася влітку – восени 1917 р. За підрахунками В. Красіна, тогоріч відбулося 2000 селянських виступів [6]. Одним із її активних суб'єктів став селянин у сірій шинелі, «людина з рушницею». Колишні солдати, повернувшись у рідні села, були каталізатором селянської революції. Вони, наприклад, виступали ініціаторами формування місцевих селянських органів влади [7, 41].

По-третє, саме від того, в який спосіб та чи інша влада вирішить аграрне питання, залежало її політичне майбуття. Характер взаємин селянства з будь-якою владою багато в чому визначав конструктивну чи деструктивну спрямованість суспільно-політичної активності селянства, яка, поряд із перебігом подій на

фронтах, у кінцевому результаті й визначила фінал Української революції. Фактично невдачі та поразки Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, Збройних сил Півдня Росії, радянської влади значною мірою були зумовлені селянським фактором [8].

По-четверте, упродовж усієї Української революції аграрний сектор економіки залишався найважливішим, а фактично – єдиним джерелом постачання продовольчих товарів для всіх антагоністів – учасників революції та громадянської війни, а селянство становило чи не єдине масове джерело людських ресурсів для збройних формувань різних політичних режимів.

Гіперболізація цього аспекту революції, на наш погляд, правомірна і з огляду на масштабність, якісність, радикалізм процесів, що мали місце на селі під час суспільно-політичних потрясінь початку ХХ століття. В історіографічній традиції, суспільно-політичній практиці кінця ХІХ – початку ХХ ст. утвердилося необґрунтоване, на нашу думку, розуміння селянства як інертної, промонархічно налаштованої, консервативно мислячої соціальної верстви, що не може бути самодостатнім, активним суб'єктом історичного процесу у широкому сенсі цього слова. Очевидно, що таке розуміння селянства як неповноцінного учасника суспільно-політичного та соціально-економічного життя зумовлювалося урядовою протекціоністською політикою щодо нього наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст [9].

У подальшому ідею селянської меншовартості на озброєння взяли більшовики [10]. Ними було розроблено концепцію селянства як союзника пролетаріату у боротьбі за світле майбутнє. Однак гегемоном проголошувався пролетаріат, якому нібито не було чого втрачати, окрім власних кайданів [11]. Натомість селянин розглядався як суб'єкт з «двоїстою психологією».

У будь-якому разі селянство для інтелектуалів кінця ХІХ – початку ХХ ст. залишалось непізнаним. Цей «Янус у лаптях» для більшості тогочасного соціуму становив об'єкт і предмет пізнання, будучи «річчю у собі», яку намагалися збагнути, приписуючи йому здебільшого невластиві характеристики, намагаючись утиснути його у відомі тогочасні моделі та схеми. Власне пізнання селянства як самого себе, через йому властиві ознаки, не відбулося.

Однак суспільно-політична активність селянства у роки Української революції 1917 – 1921 рр. кардинально дисонувала з тими враженнями та уявленнями про селянство, що домінували у тогочасному інтелектуальному просторі. Уважний аналіз історичних подій початку ХХ ст. переконливо засвідчує радикалізацію та політизацію селянської свідомості, що знайшло своє відображення у «Великій селянській революції», започаткованій у 1902 р. Ми погоджуємося з проектом, розробленим В. Даниловим стосовно селянської революції 1902 – 1922 рр. Щоправда, як на нас, додаткового обговорення потребує верхня хронологічна межа, принаймні для українських реальностей. Не викликає суттєвих заперечень думка про те, що селянський рух початку ХХ ст. – глибинна основа всіх революційних трансформацій, що зазнали Україна та Росія у перші десятиріччя ХХ ст. Саме на тлі селянської революції розгорталися інші революції – національно-демократичні, соціальні, політичні тощо. Селянська

революція в Україні та Росії – захисна реакція селянства України та Росії на об'єктивний, властивий усім розвиненим країнам процес первинного накопичення капіталів за рахунок зубожіння селянства, а у кінцевому результаті – його ліквідації під впливом промислової цивілізації. Головне гасло та мета селянської революції – «земля та право вільно господарювати на ній» [12].

Участь селянства у революції 1905 – 1907 рр., її широкомасштабність, радикалізм селянських вимог підтвердили хибність проурядової політики селянського протекціонізму. За різними підрахунками істориків, упродовж 1905 – 1907 рр. у губерніях лише Європейської Росії було знищено 3 – 4 тис. дворянських маєтків, що становило 7 – 10% від їхньої загальної чисельності. Найбільше їх було зруйновано у Саратовській, Самарській, Тамбовській, Курській та Чернігівській губерніях [13]. Восени 1905 р. більше половини губерній Європейської Росії, практично всі регіони в яких домінувало поміщицьке землеволодіння, було охоплено полум'ям селянських повстань. За даними, що наводить В. Данилов, у 1905 р. відбулося 3228 селянських антиурядових виступів, у 1906 р. – 2660, у 1907 р. – 1337 [13]. С. Дубровський конкретизує їх, зауважуючи, що лише у вересні 1905 р. нараховувалося 71 селянських виступів, у жовтні 1905 р. – 219 [14, 78]. За підрахунками С. Сидельникова, у листопаді 1905 р. кількість селянських виступів, порівняно з жовтнем 1905 р., зросла у 3,6 рази [15, 59]. Про масовість селянських виступів свідчить чисельність їхніх учасників. За підрахунками М. Лещенка, з 13,1 млн жителів сіл, охоплених заворушеннями в 1905 – 1907 рр., лише селяни Наддніпрянщини становили 1/3, що дорівнювало 4 – 4,5 млн осіб, або понад 1/5 українського селянства [16, 297]. Міністр землеробства О. Єрмолов, повідомляючи імператора про масштаби селянських антиурядових виступів та зміст селянських гасел навесні 1905 р., писав, що в Росії розпочалася селянська війна проти поміщиків за передачу всієї землі тим, хто її обробляв. «Гаслом повсталих ... була ідея належності всієї землі селянам», – доповідав міністр Миколі II [13].

Значена вище активна суспільно-політична позиція селянства України та Росії стала причиною того, що лейтмотивом внутрішньої політики властей у передреволюційне десятиліття стало поліпшення матеріального та правового становища селянства. Саме на вирішення цього завдання спрямовувалася діяльність проурядових комісій та Кабінетів Міністрів С. Вітте, П. Столипіна. Наприклад, С. Вітте був цілковито свідомий того, що «Росія є державою «мужицькою», оскільки вся сіль російської землі, все майбутнє російської землі, вся історія, теперішня і майбутня, Росії пов'язана головним чином з інтересами, побутом і культурою селянства. І якщо, незважаючи на той жахливий час, який ми зараз переживаємо, я все-таки переконаний у тому, що Росія має велике майбуття, що Росія з усіх цих нещастя, що вона переживає і, на жаль, буде переживати, вийде з усіх цих нещастя переродженою і великою, то я переконаний у тому, що саме тому, що я вірю у російське селянство, вірю у його світове значення у долях нашої планети» [17, 535, 601].

У такий спосіб в Українську революцію 1917 – 1921 рр. селянство увійшло з певним досвідом